

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

В.І. ВІТЕР,
завідділом НДІ праці і зайнятості населення Мінпраці України і НАН України

Взаємозв'язок подолання бідності та соціально-економічного розвитку держави

У статті розглянуто соціально-економічну сутність категорії бідності, проаналізовано основні причини виникнення бідності, досліджено можливість подолання цього негативного суспільного явища як однієї із передумов соціально-економічного розвитку держави та підвищення ефективності його соціально-економічної політики.

В статті рассмотрена социально-экономическая суть категории бедности, проанализированы основные причины возникновения бедности, исследована возможность преодоления этого негативного общественного явления как одной из предпосылок социально-экономического развития государства и повышения эффективности его социально-экономической политики.

Socio-economic essence of category of poverty is considered in the article, principal reasons of origin of poverty are analysed, investigational possibility of overcoming of this negative public phenomenon as one of pre-conditions of socio-economic development of the state and increase of efficiency of him socio-economic policy.

Постановка проблеми. Бідність у нашій країні отримала стабільні масштаби розвитку та стала закономірним результатом трансформації планової економіки до ринкової. Поширення бідності в Україні пояснюється загальним низьким рівнем доходів населення наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст., що призвело до скорочення споживання багатьох важливих продуктів харчування (м'яса, риби, молока тощо), падіння рівня життя значної частини населення. Разом з цим

у цей період спостерігається недостатня соціальна ефективність економічного розвитку, яка супроводжується зниженням ефективності проведення соціально-економічної політики за багатьма напрямками. Наслідки поширення бідності для суспільства є надзвичайно негативними. По-перше, бідність є фактором, який стримує підвищення конкурентоспроможності економіки, досягнення стабільного економічного розвитку країни та її інтеграцію до світового співтовариства. По-друге, в результаті низького рівня життя, низькокалорійного та незбалансованого харчування погіршується здоров'я дітей і дорослих, скорочується тривалість життя і зростає смертність, знижуються демографічні показники в країні, стримується людський розвиток та соціальний прогрес нації. По-третє, бідність впливає на стан згуртованості суспільства та є постійним джерелом зростання соціальної напруги. Тому проблема подолання бідності в країні сьогодні залишається однією із найважливіших та потребує посиленої уваги влади, політиків, бізнесу, практиків, суспільних наук та громадськості з її вирішення.

На необхідність вирішення проблеми подолання бідності звертає увагу Указ Президента України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» №274 від 26.02.2010 р., який схвалений на засіданні Кабінету Міністрів України 17 березня 2010 року [1]. Виконання указу вимагає активного пошуку системи заходів, спрямованих на зниження рівня бідності в Україні, подолання цього явища серед працюючих та сімей з дітьми, особливо багатодітних сімей, у сільській

місцевості та запобігання хронічній бідності тощо. Зниження рівня бідності та нерівності за грошовими доходами населення є одним із головних пріоритетів сучасної державної політики в Україні.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Проблема бідності знаходиться в центрі уваги вітчизняних вчених, дослідників і практиків. Значний науковий внесок у дослідження окремих аспектів цієї проблеми внесли О.А. Грішнова, Т.М. Кір'ян, Е.М. Лібанова, С.В. Мочерний, Л.М. Черненко, М.С. Шаповал та інші. В їх працях знайшли відображення проблеми підвищення рівня життя, подолання бідності, розробка і класифікація індикаторів рівня життя, методів оцінки рівнів доходів, диференціації населення за доходами, механізми оплати праці, зайнятості і соціального захисту населення тощо. Поширення бідності на рубежі ХХ–ХХІ ст. у країнах з низьким рівнем доходів населення привертає увагу міжнародних організацій і спонукає до об'єднання зусиль, спрямованих на знаходження шляхів вирішення цієї проблеми. Разом із тим у світі і в Україні бідність продовжує існувати та залишається неподоланою.

Тема статті є актуальною і вимагає ініціювання активного наукового пошуку знаходження шляхів подолання бідності, розробки і проведення скоординованої державної політики подолання бідності, орієнтованої на соціальний прогрес.

Метою статті є дослідження сутності категорії бідності, її багаторівневості та взаємозв'язку подолання бідності із соціально-економічним розвитком держави.

Виклад основного матеріалу. Відомий вітчизняний економіст С.В. Мочерний дає таке пояснення складності вирішення цієї проблеми: «бідність – спричинена рівнем розвитку продуктивних сил і характером економічної системи країни недостатність наявних у людини, сім'ї, соціальних верств засобів для задоволення мінімальних матеріальних і духовних потреб, тобто для нормального життя та життєдіяльності. Зумовленість бідності рівнем розвитку продуктивних сил проявляється в тому, що їх низький рівень розвитку призводить до загального поширення бідності в країні (у слаборозвинутих країнах), окремому регіоні, підвищення порогу бідності. Низький рівень розвитку продуктивних сил означає відповідний рівень розвитку головної продуктивної сили – людини (в тому числі людини-працівника), її потреб, інтересів і цілей, а отже екстенсивний характер закону зростання потреб» [2, с. 102]. З цієї думкою можна повністю погодитися, оскільки вона дає можливість в цілому зрозуміти складність проблеми подолання бідності в масштабі країни.

Автор давно цікавиться цією проблемою. Основні шляхи вирішення проблеми висвітлені в ряді наукових робіт².

У ході становлення ринкової економіки на Заході бідність стала частиною свідомості людей як антонім соціальної рівності, отримала законний характер, і уявлення про це явище перейшло до ідеології. В той час панувала думка про те, що бідність є закономірним явищем у суспільстві. Провідні економісти того часу А. Сміт, Т. Роберт Мальтус, Д. Рікардо вва-

жали, що бідність – неминучий наслідок переходу від традиційного до індустріального суспільства. Наприкінці ХVІІІ ст. англійський священик і економіст Т. Роберт Мальтус винайшов наукову формулу: виробництво продуктів харчування, необхідних для нормального існування англійців, збільшується в арифметичній прогресії, а чисельність населення Англії – в геометричній [3, с. 79]. Звідси він зробив висновок: природнім регулятором цієї невідповідності є епідемії, війни, бідність, голод та інші катаклізми. В середині ХІХ ст. соціал-дарвіністи вважали, що проблема бідності не соціальна, а особистісна, яка визначається нездатністю конкретної людини перемагати в боротьбі за існування. Відомий ідеолог неолібералізму Ф. фон Хайек закликав обмежити участь держави у вирішенні проблеми бідності і покласти відповідальність за це явище на індивіда. В той же час вважалося, що існування бідності при капіталізмі викликано не недоліком матеріальних благ, вона – цілеспрямовано створений соціальний механізм, необхідний для суспільного розвитку.

У ХХ ст. стало очевидним, що слаборозвинені країни світу, де ринкова економіка слабка та неконкурентоспроможна, не можуть самостійно подолати бідність без міжнародної допомоги розвинених країн та координації вирішення цієї проблеми. Міжнародні організації стали більше уваги приділяти цьому явищу. Відповідно до конвенцій Міжнародної ор-

¹ Організація Об'єднаних Націй (ООН), Світовий Банк (СБ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Всесвітня продовольча рада, Конференція ООН по торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Міжнародна організація праці (МОП), Комітет з всесвітньої продовольчої безпеки, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (ИФАД) тощо.

² Вітер В.І. Міжнародний досвід соціальної стандартизації / Вітер В.І. // Збірник наукових праць. / Відповідальний редактор – доктор екон. наук В.Є.Новицький, Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2000. – Вип. 28. – С.222–227; Вітер В.І. Соціальна стандартизація в Україні як крок до Європейського Союзу / Вітер В.І. // Наукові записки КІТЕП: щорічник. / Редкол.: Пазенок В.С. (голова) та ін. – К.: Укр. КІТЕП, 2001. – Вип.2, К.: Знання України. – 2002. – 339 с, С.237–251; Вітер В.І. Бідність як стримуючий фактор підвищення рівня життя / Вітер В.І. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 37 (у двох частинах). Частина І., К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – 2002. – С.228–230; Вітер В.І. Рівень життя країн Європейського Союзу як орієнтир для України / Вітер В.І. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 52. Частина ІІ., К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – 2005. – С.74–76; Вітер В.І. Європейські трудові стандарти як орієнтир для України // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми)» Київ, КНЕУ, 18 листопада 2004 р. – С.267–275; Вітер В.І. Якість життя як сучасна парадигма розвитку європейської цивілізації / Вітер В.І. // Діалог цивілізації: роль і місце латентних структур в управлінні світом. Матеріали Третьої Всесвітньої конференції. Київ 28 травня 2004 р. – Київ. – 2005. – С.137–145; Шаповал М.С., Вітер В.І. Бідність – проблема планетарного масштабу / Шаповал М.С., Вітер В.І. // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 64 (3477). – 11 квітня. – С.6; Шаповал М.С., Вітер В.І. Рецепти подолання бідності / Шаповал М.С., Вітер В.І. // Урядовий кур'єр. – 2009. – №193(4099). – 20 жовтня. – С.5; Вітер В.І. Теоретичні засади системи соціального захисту в Україні / Вітер В.І. // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 11(102) // Наук. ред. І.Г.Манцуров. – К., 2009. – С. 169–176; Шаповал М.С., Вітер В.І. Максимум для прожиткового мінімуму / Шаповал М.С., Вітер В.І. // Урядовий кур'єр. – 2009. – №224(4130). – 2 грудня. – С.19; Вітер В.І. Прожитковий мінімум в системі вимірів рівня життя населення України / Вітер В.І. // Україна: аспекти праці. – 2010. – №1. – С. 26–36; Вітер В.І. До проблеми моніторингових оціновок рівня життя населення / Вітер В.І. // Україна: аспекти праці. – 2010. – №7. – С.27–35.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ганізації праці (МОП) кожна людина має право на такий життєвий рівень (включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримки здоров'я і добробуту неї самої і її сім'ї, а також право на забезпечення у випадку безробіття, інвалідності тощо. Виходячи з цього бідність як соціально-економічна категорія характеризує рівень задоволення мінімальних життєвих стандартів, низький рівень життя населення, який є наслідком отримання мінімального грошового доходу та несприятливих умов життя. Тому найчастіше бідність трактують як матеріальну незабезпеченість людини, коли її доходи або її сім'ї не дозволяють підтримувати суспільно необхідне споживання для забезпечення життєдіяльності, перешкоджаючи нормальному існуванню і розвитку особистості.

У сучасній науковій літературі існує безліч визначень поняття бідності: від філософських до формально статистичних. Різноманітність визначень цієї категорії можна пояснити тим, що бідність є складним суспільним явищем, яке не має однозначності, а навпаки, має багато критеріїв, характеризується багаторівневістю та багатопрофільністю, пронизує всю соціальну структуру суспільства. Залежно від вирішення наукових і практичних завдань фахівці по-різному розуміють поняття бідності і використовують неоднакові його тлумачення. Так, переважна більшість визначень бідності пов'язує її з характеристикою низького рівня життя, способу життя, якості життя. В цих випадках розуміння цієї категорії дається з позицій окремих предметів суспільних наук (економіка, філософія, соціологія). Наприклад, відомі в Україні науковці Е. Лібанова та О. Палій визначають бідність через поняття «рівень життя населення»: «бідність – споживання благ на рівні збереження працездатності як найнижчої межі відтворення робочої сили» [4, с. 109]. Інший науковець, Петер Таунсенд, дає визначення бідності, застосовуючи поняття «спосіб життя»: «бідність – це неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, властивий конкретному суспільству в конкретний період часу» [5]. Якщо дається визначення з використанням поняття «якість життя», то бідність трактується як неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі обґрунтованих фізіологічних, соціальних та духовних нормативів (стандартів). Можна погодитися з тим, що всі приведені визначення справедливі, оскільки даються в межах окремих предметів суспільних наук: економіка (рівень життя), філософія (спосіб життя), соціологія (якість життя).

Найбільш загальна відмінність існуючих визначень поняття бідності полягає в тому, що ряд авторів бідними вважають всіх тих, хто живе нижче визначеного суспільством мінімального рівня (прожиткового мінімуму), а інші дослідники – всіх тих, хто живе нижче за певний середній стандарт (середній дохід на душу населення). Фактично це точки зору двох сторін однієї і тієї ж проблеми бідності, які дають пояснення абсолютної і відносної бідності. Крім цього, вони доповнюють розуміння складного суспільного явища бідності, дають пояснення того,

що абсолютна бідність реально може бути подоланою, і навпаки, відносна бідність буде існувати завжди. На нашу думку, бідність – це комплексна соціально-економічна категорія, що відображає низький рівень задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб через матеріальну забезпеченість людини нижче середнього рівня, яка приводить до помітних відмінностей у умовах життя населення.

Бідність сьогодні існує практично у всіх країнах світу, має всі ознаки глобальної проблеми людства і разом з тим залишається невирішеною, незважаючи на досягнення науково-технічного прогресу, поширення демократії, соціального прогресу на всіх континентах. У цьому сенсі подолання бідності залишається найважливішим пріоритетним завданням соціальної політики переважної більшості країн світу. Наприклад, в Європі 2010 рік був оголошений Європейським роком боротьби з бідністю й соціальним відчуженням. За статистикою, 16% населення ЄС мають дохід, менший за 60% від середнього в їхніх країнах. А це для Євросоюзу – межа бідності [6, с. 3]. Цікаво відмітити також наступне. Нова економічна стратегія «Європа-2020» має на меті вихід з кризи і розвиток ЄС протягом наступного десятиліття. «Європа-2020» передбачає зменшення на 20 млн. кількості тих, хто перебуває на межі бідності. До кризи в ЄС таких налічувалося 80 млн. осіб, 19 млн. з них діти. Особливо вразливі в цьому сенсі безробітні, однак 8% тих, хто працює, також заробляють замало для забезпечення від ризику бідності [7, с. 6].

Наша країна вибрала європейський напрям розвитку і сьогодні намагається досягти стабільності економічного розвитку та подолати поширення бідності шляхом задоволення найнеобхідніших життєвих потреб значної частини населення. Для розв'язання проблем подолання бідності в Україні встановлені такі завдання: зменшити вдвічі до 2015 року частку населення, вартість добового споживання якого не перевищує \$4,3 за паритетом купівельної спроможності (порівняно з 2001 роком); зменшити на третину частку бідного населення (за національною межею бідності) [13]. На жаль, рівень доходів залишається надто низьким, щоб досягти європейських життєвих стандартів для більшості громадян України. Доход на душу населення в багатьох країнах Центральної та Східної Європи все ще значно перевищує аналогічний показник по Україні.

На сьогодні дуже важливо враховувати концепцію рівня життя ООН. Відповідно до цієї концепції немає нічого дорожче за життя людини, і тому найбільшу увагу потрібно відводити здоров'ю людей і їхньому харчуванню. У всьому світі визнано одним із фундаментальних прав людини право на їжу, вільний доступ до продуктів харчування, повністю достатнього для підтримки людиною фізичного, психічного, емоціонального і духовного здоров'я. Це право передбачає також отримання певного рівня доходу. Цілком зрозуміло, що голод (недоїдання людини) є одним із атрибутів бідності, і тому подолання цього явища передбачає розв'язання, в першу чергу, проблеми голоду. Сучасні стратегії боротьби з голодом засновані на ідеях

Арманті Сена (лауреата Нобелівської премії з економіки 1998 року) і полягають у наданні кожній людині достатніх коштів для життя, що запобігає поширенню масового голоду та допомагає подолати недоїдання. Вчені Заходу в своїх дослідженнях довели існування зв'язку між рівнем життя, якісним харчуванням та ефективністю людської праці. Від своєчасного відшкодування енергетичних витрат (ккал) та біологічно активних речовин, витрачених організмом у процесі праці, залежить показник продуктивності.

У декларації міжнародної неурядової конференції з боротьби із голодом («Декларація Белладжіо») наприкінці 90-х рр. XX ст. продовольча ситуація в світі характеризувалась наступними показниками: один мільярд людей на Землі не має достатніх коштів для купівлі продуктів харчування, споживання яких забезпечує нормальну працездатність; половина із них дуже бідні навіть для купівлі продуктів харчування, які підтримують мінімальну життєву активність; один народжений із шести має вагу меншу за необхідну для нормального розвитку, кожна третя дитина не набирає нормальної ваги до 5 років; сотні мільйонів людей страждають від анемії, базедової хвороби і асиметричності зору через споживання продуктів, які не містять необхідної кількості заліза, йоду або вітаміну А [8, с. 32].

За повідомленням генерального директора Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) Жака Діуфа на засіданні Комітету з продовольчої безпеки для країн Латинської Америки (м. Панама), на сьогодні у світі нараховується 1 млрд. 17 млн. голодуючих, із них 15 млн. – у розвинутих країнах. На думку гендиректора ФАО, у світі складається критична ситуація, оскільки число голодуючих дуже

швидко збільшується. Ж. Діуф вважає, що для вирішення проблеми треба прийняти всесвітню програму продовольчої безпеки, в якій передбачити збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в розвинутих країнах на 70%, а в країнах, що розвиваються, – на 100%. Це дасть можливість нагодувати населення планети, яке в 2050 році досягне 9 млрд. 100 млн. [9].

Розповсюдження бідності служить орієнтиром при формуванні державної соціально-економічної політики України на перспективу. Оцінюють масштаби бідності за допомогою системи показників, які визначаються за методикою комплексної оцінки бідності, яка затверджена Указом Президента України в 2002 році. Вона відповідає міжнародним стандартам, згідно з якими основними показниками вважаються: рівень бідності (частка населення, у якого середньодушові сукупні витрати на місяць нижчі за встановлену межу бідності); межа бідності (визначається як 75% медіанного рівня сукупних середньодушових витрат на місяць); глибина бідності – ступінь відхилення величини витрат бідного населення від встановленої межі бідності. Основний комплекс показників бідності включає атрибути масштабів, рівня та глибини бідності, середньодушового добробуту, сукупного дефіциту добробуту бідних домогосподарств, якості харчування та структури витрат [4, с. 162–163]. У табл. 1 приведені критерії, основні показники та особливості бідності в Україні.

Розуміння категорії бідності пов'язане з критеріями бідності, які визначені міжнародними організаціями. Так, ООН звертає увагу на чотири основні атрибути бідності: коротке життя; низька професійно-освітня підготовка; позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води,

Таблиця 1. Критерії, основні показники та особливості бідності в Україні

Критерії бідності (ООН)	Особливості бідності в Україні	Основні показники бідності
1. Коротке життя (недостатність споживання, погане здоров'я)	1. Низький загальний рівень життя населення	1. Масштаби бідності – загальна кількість домогосподарств (населення), які визначаються бідними згідно з прийнятими критеріями
2. Низька професійно-освітня підготовка (низький рівень освіти)	2. Глибока соціальна і майнова диференціація	2. Рівень бідності – питома вага населення, яке визначається бідним відповідно до прийнятих критеріїв
3. Позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, належного харчування	3. Низькі національні соціальні стандарти порівняно із міжнародними	3. Середньодушовий добробут (за доходами чи за витратами) бідного населення, розрахований по групі населення, яке визнане бідним згідно з прийнятими критеріями
4. Вилучення із суспільного життя (соціальна ізоляція)	4. Хронічність, багаторівневість та багатопрофільність бідності	4. Сукупний дефіцит добробуту – сума коштів, яких не вистачає всьому бідному населенню до визначеної межі бідності. Якщо обрана державна політика соціального захисту бідних спрямована на цілковиту компенсацію втрачених доходів, то показник дефіциту прибутку визначає необхідні бюджетні витрати
	5. Поширення економічної бідності (серед працюючого населення)	5. Середній дефіцит добробуту бідних домогосподарств – сума коштів, яких у середньому не вистачає одному бідному домогосподарству до визначеної межі бідності
	6. Висока питома вага населення, яке вважає себе бідним	6. Глибина бідності – визначається як відношення величини середнього дефіциту добробуту до межі бідності

Складено автором за: [4, с. 162–163; 11, р. 5]; експертними оцінками.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

медичних послуг, нормального харчування; вилучення з суспільного життя [11, р. 5]. Подолання бідності вимагає серйозних політичних зусиль, особливо з боку держав і міжнародних організацій, має важливий політичний аспект. «Боротьба з бідністю – найвищою мірою політична проблема. Бідність в більшості суспільств пов'язана з нерівністю в розподілі влади, багатства і можливостей» [12]. У свій час Ф.Д. Рузвельт ввів термін «забута людина» і писав: «Допомога бідним має бути надана урядом не у формі милостині, а в порядку виконання суспільного обов'язку».

На сьогодні в Україні межею бідності є рівень прожиткового мінімуму (ПМ). Реальна мінімальна вартість життя в нашій країні оцінюється показником прожиткового мінімуму. Під величиною прожиткового мінімуму розуміється вартісна оцінка споживчого кошика, яка включає мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, які необхідні для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Стаття 46 Конституції України вимагає застосування прожиткового мінімуму до визначення розмірів соціальних стандартів; мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та сім'ям з дітьми, інвалідам, допомоги по безробіттю, стипендій та інших соціальних виплат тощо.

Оскільки середньомісячний ПМ має грошовий вираз, його слід зіставляти із середньомісячними наявними доходами (СМНД) на одну особу, для того щоб знайти важливі пропорції цих показників. На сьогодні треба звернути увагу на значні коливання темпів зростання ПМ, середньомісячного наявного доходу у розрахунку на одну особу та індексу споживчих цін (ІСЦ) (табл. 2 та рис. 1).

Перевищення темпів зростання ІСЦ над ПМ в умовах подолання наслідків фінансової кризи негативно впливає на рівень життя малозабезпечених верств населення. По суті, відбувається заниження основного соціального стандарту, тому необхідно передбачити його індексацію до рівня ІСЦ. У

перспективі треба дотримуватися того, щоб вартісна величина ПМ випереджала ІСЦ на кілька відсотків, і в жодному разі не відставала.

Одна із головних потреб людини – наявність засобів існування. Тому найбільш розповсюдженим показником рівня життя є доход на душу населення. За даними Державного комітету статистики України, частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, становила в 2005 році – 64,0%, у 2006 році – 59,4%, у 2007 році – 39,8%, у 2008 році – 25,6% [14, с. 268]. Виходячи з офіційних оцінок бідності вважається, що в Україні більше чверті населення відноситься до бідного. В 2008 році кожна четверта людина в Україні (або 11,8 млн. населення) мала доход нижчий від прожиткового мінімуму. Застосування доходів на душу населення для виміру рівня життя з соціально-економічної точки зору має ряд недоліків, оскільки багато факторів, які впливають на рівень життя людини, цим показником не враховується.

Звертає на себе увагу динаміка співвідношення зростання середньомісячного прожиткового мінімуму (СМПМ) та середньомісячного наявного доходу (СМНД) у розрахунку на одну особу. Слід нагадати, що номінальний наявний дохід може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг. Тому збільшення його розміру в динаміці характеризує споживчі можливості населення покращувати свій рівень життя. За нашими розрахунками (і як видно із табл. 2), існує тенденція до постійного збільшення як СМПМ на одну особу, так і СМНД у розрахунку на одну особу. Однак темпи зростання СМПМ над СМНД були вищими в 2001 році (115,2%), в 2002 році (109,9%), у 2009 році (105,1%), у 2010 році (132,1%). У 2003–2008 роках темпи зростання середньомісячного наявного доходу на одну особу перевищували темпи зростання ПМ на одну особу. З 2004 по 2010 рік абсолютне значення середньомісячного наявного доходу у розрахунку на одну особу перевищує середньомісячний ПМ. З 2004 року співставлення цих показників по-

Таблиця 2. Співвідношення темпів зростання середньомісячного ПМ, середньомісячного наявного доходу та ІСЦ в Україні протягом 2001–2010 років

Рік	Середньомісячний ПМ, грн.	Темпи зростання ПМ, %	Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	Темпи зростання середньомісячного наявного доходу у розрахунку на одну особу, %	Перевищення темпів зростання ПМ над середньомісячним наявним доходом у розрахунку на одну особу, в.п.	Темпи росту ІСЦ, %	Перевищення темпів зростання ПМ над ІСЦ, в.п.
2001	311,3	115,2	203,8	125,3	-10,1	106,1	+ 9,1
2002	342,0	109,9	244,8	120,1	-10,2	99,4	+ 10,5
2003	342,0	100,0	283,4	115,8	+15,8	108,2	- 8,2
2004	362,23	105,9	372,4	131,4	+25,5	112,3	- 6,4
2005	423,0	116,8	527,7	141,7	+24,9	110,3	+ 6,5
2006	463,75	109,6	647,6	122,7	+13,1	111,6	- 2,0
2007	518,5	111,8	843,8	130,3	+18,5	116,6	- 4,8
2008	607,5	117,2	1143,0	135,5	+18,3	122,3	- 5,1
2009	638,5	105,1	1197,7	104,8	-0,3	112,3	- 7,2
2010	843,17	132,1	1389	116,0	-16,1	109,1	+ 23,0

Джерело: [13, с. 17]; <http://www.ukrstat.gov.ua/>; розрахунки автора. Довідково: розміри ПМ з 2006 р. затверджуються Законом «Про Державний бюджет України» на відповідний рік <http://www.ukurier.gov.ua/>.

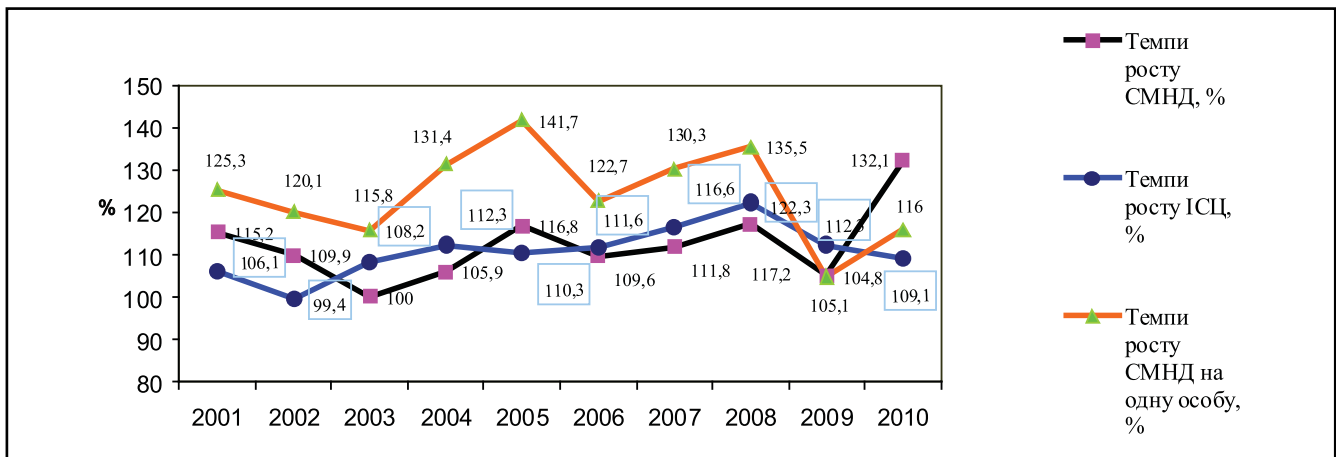

Рисунок 1. Динаміка темпів зростання СММ, СМНД та ІСЦ в Україні за 2001–2010 роки

казує тенденцію зменшення частки абсолютного розміру ПМ у порівнянні з середньомісячним наявним доходом на одну особу: в 2004 році – 97,3%, у 2005 році – 80,2%, у 2006 році – 71,6%, у 2007 році – 61,5%, у 2008 році – 53,2%, у 2009 році – 53,3%, у 2010 році – 60,7%. Це свід-

чить, що наша країна поступово наближається до пропорцій розглянутих показників, які існують в ЄС.

Нові розміри соціальних стандартів в Україні, затверджені Законом «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 р. №2857-VI (табл. 3).

Таблиця 3. Розміри соціальних стандартів в Україні (2010–2011), грн.

Період року	Прожитковий мінімум за демографічними групами населення					Мінімальна заробітна плата
	на одну особу	дітей віком до 6 років	дітей віком від 6 до 18 років	працездатних осіб	непрацездатних осіб	
2010						
1 січня	825	755	901	869	695	869
1 квітня	839	767	917	884	706	884
1 липня	843	771	921	888	709	888
1 жовтня	861	787	941	907	723	907
1 грудня	875	799	957	922	734	922
2011						
1 січня	894	816	977	941	750	941
1 квітня	911	832	997	960	764	960
1 жовтня	934	853	1022	958	784	985
1 грудня	953	870	1042	1004	800	1004

Джерело: Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» №2154-VI // Урядовий кур'єр. – 2010. – №80(4231). – С. 7–15. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrieger.gov.ua/>; Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23 грудня 2010 року №2857-VI. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrieger.gov.ua/>; Довідково: розміри ПМ з 2006 р. затверджуються Законом України «Про Державний бюджет» на відповідний рік. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrieger.gov.ua/>

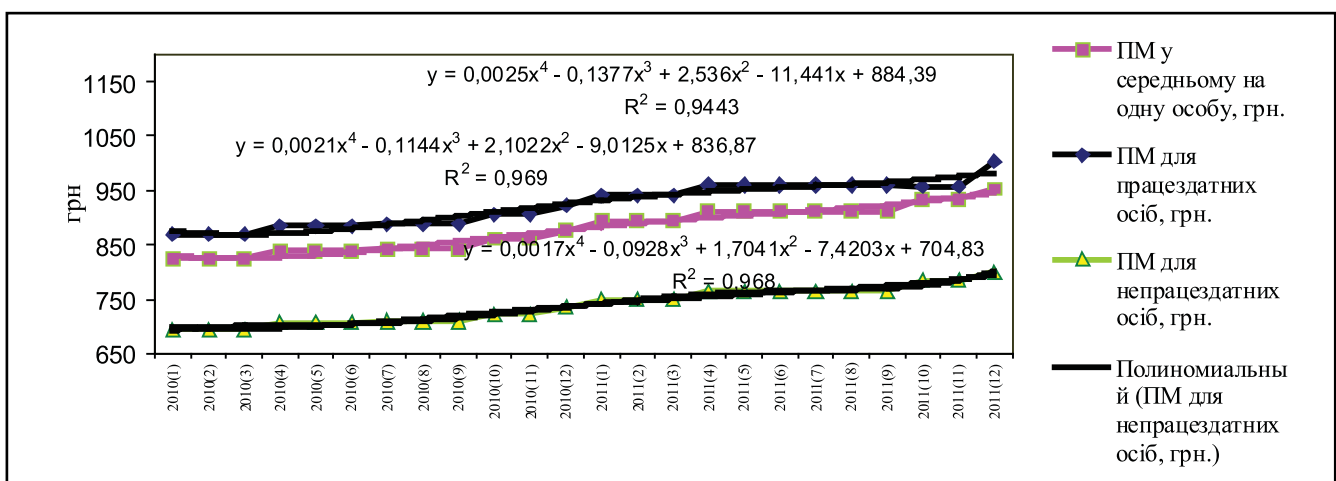

Рисунок 2. Динаміка щомісячного прожиткового мінімуму на одну особу, працездатних та осіб, які втратили працездатність, в 2010–2011 рр.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

З приведеної табл. 3 видно, що розмір прожиткового мінімуму для працездатних та розмір мінімальної заробітної плати в 2010–2011 року співпадає. Тенденції зростання основних соціальних стандартів – прожиткового мінімуму за демографічними групами населення в 2010–2011 роках найкраще можна описати поліноміальними рівняннями.

На розмір прожиткового мінімуму впливає велика кількість факторів, точність виміру яких має певні проблеми. Крім того, статистична інформація про найбільш впливові фактори з'являється у вигляді певних показників у різні періоди часу із запізненням з об'єктивних причин. Тому при розробці прогнозу оцінки прожиткового мінімуму на 2012 рік автором використано фактор часу, який містить в концентрованому виді всю загальну інформацію про зміни прожиткового мінімуму і фактори, які на нього впливають. Отримані експериментальні дані підтверджують дуже тісний кореляційний зв'язок між ПМ та фактором часу у динаміці (рис. 2, рис. 3).

Відображення тенденції зростання прожиткового мінімуму на одну особу протягом 2010–2011 років залежно від фактора часу найкраще характеризує поліном четвертого ступеню:

$$y_1 = 0,0021x^4 - 0,1144x^3 + 2,1022x^2 - 9,0125x + 836,87; R^2 = 0,9690,$$

де y_1 – прожитковий мінімум на одну особу, грн.; x – період року, на який розраховується прожитковий мінімум на одну особу; R^2 – величина апроксимації.

Як бачимо, поліноміальна функція прожиткового мінімуму на одну особу характеризується високим значенням величини апроксимації ($R^2 = 0,9690$), яка наближається до одиниці, що вказує на достатньо тісний взаємозв'язок між прожитковим мінімумом на одну особу та фактором часу.

Відображення тенденції зростання ПМ для працездатних протягом 2010–2011 років залежно від фактора часу найкраще характеризує поліном четвертого ступеню:

$$y_2 = 0,0025x^4 - 0,1377x^3 - 2,536x^2 - 11,441x + 884,39; R^2 = 0,9443,$$

де y_2 – прожитковий мінімум для працездатних, грн.; x – період року, на який розраховується прожитковий мінімум для працездатних.

Розрахована величина апроксимації дорівнює 0,9443 і говорить про те, що рівняння побудовано правильно.

Відображення тенденції зростання прожиткового мінімуму для непрацездатних протягом 2010–2011 років залежно від фактора часу найкраще характеризує поліном четвертого ступеню:

$$y_3 = 0,0017x^4 - 0,0928x^3 + 1,7041x^2 - 7,4203x + 704,83; R^2 = 0,9680,$$

де y_3 – прожитковий мінімум для непрацездатних на одну особу, грн.; x – період року, на який розраховується прожитковий мінімум для непрацездатних.

Відображення тенденції зростання прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років протягом 2010–2011 років залежно від фактора часу найкраще характеризує поліном четвертого ступеню:

$$y_4 = 0,0019x^4 - 0,1013x^3 + 1,8681x^2 - 8,0607x + 765,57; R^2 = 0,9700,$$

де y_4 – прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років, грн.; x – період року, на який розраховується прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років.

Відображення тенденції зростання прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років протягом 2010–2011 років залежно від фактора часу найкраще характеризує поліном четвертого ступеню:

$$y_5 = 0,0021x^4 - 0,1179x^3 + 2,1955x^2 - 9,2651x + 913,32; R^2 = 0,9693,$$

де y_5 – прожитковий мінімум для дітей віком від 6 до 18 років, грн.; x – період року, на який розраховується прожитковий мінімум для дітей віком від 6 до 18 років.

Як бачимо, поліноміальні функції прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років та дітей віком від 6 до 18 років характеризуються високими значеннями величин апроксимації ($R^2 = 0,9700$ та $R^2 = 0,9693$), які наближаються до одиниці, що вказує на достатньо тісний взаємозв'язок між прожитковими мінімумами і фактором часу.

На основі розглянутих рівнянь, автором розроблена прогнозна оцінка розмірів соціальних стандартів за основними демографічними групами населення на 2012 рік, яка приводиться в табл. 4.

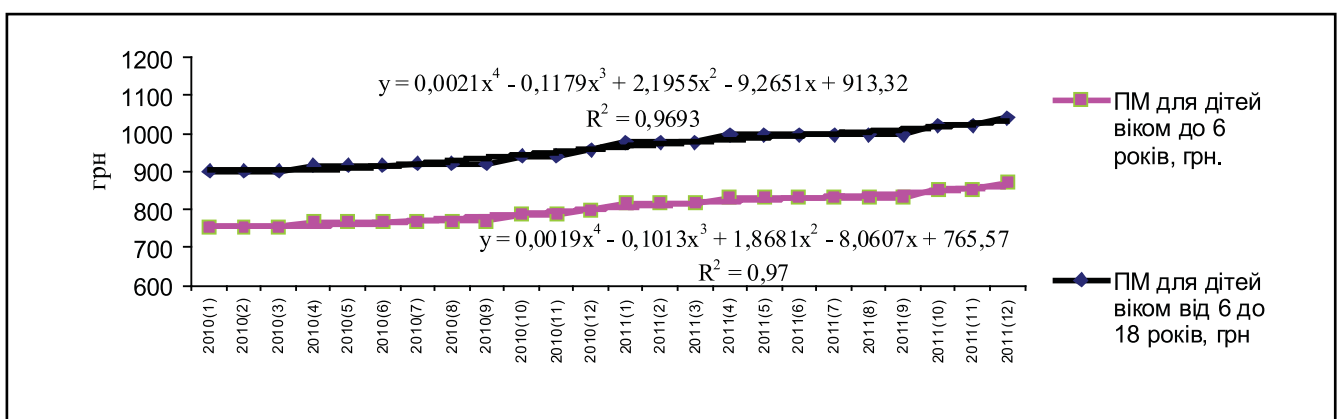

Рисунок 3. Динаміка щомісячного прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років та дітей віком від 6 до 18 років в 2010–2011 роках.

Таблиця 4. Прогнозна оцінка розмірів соціальних стандартів за основними демографічними групами населення в Україні на 2012 рік

Період року	Прожитковий мінімум за демографічними групами населення					Мінімальна заробітна плата
	на одну особу	дітей віком до 6 років	дітей віком від 6 до 18 років	працездатних осіб	непрацездатних осіб	
Січень–березень	973,72	907,75	1045,04	1024,78	811,69	1024,78
Квітень–червень	1040,48	977,87	1102,57	1097,33	865,48	1097,33
Липень–вересень	1157,16	1096,00	1206,21	1227,55	960,71	1227,55
Жовтень–грудень	1346,72	1283,28	1378,38	1442,53	1119,88	1442,53

Джерело: розрахунки автора за рівняннями Y_1, Y_2, Y_3, Y_4, Y_5 .

Таблиця 5. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму для надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, грн. на місяць на одну особу

ПМ	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Для працездатних	80,0	80,0	100,0	110,0	133,0	133,0	182,2
Для непрацездатних	110,0	120,0	140,0	155,0	187,5	187,5	266,3
Для інвалідів	115,0	130,0	150,0	165,0	200,0	200,0	294,0

Джерело: розміри РЗПМ затверджуються Законом України «Про Державний бюджет» на відповідний рік. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/>

ПМ застосовується для встановлення адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, яка регулюється Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 18.01.2006 №3365–IV. Законом України про державний бюджет на відповідний рік встановлюється рівень забезпечення прожиткового мінімуму у відсотках до встановленого ПМ за цим законом (його розмір у середньому на 70% нижче офіційного прийнятого прожиткового мінімуму) (табл. 5). Відповідно до законодавства малозабезпечені громадяни мають право на отримання соціальної допомоги, якщо їх середньодушовий дохід нижчий за величину прожиткового мінімуму, встановлену чинним законодавством.

Специфіка української бідності полягає в тому, що окрім традиційної бідності (багатодітні сім'ї, неповні сім'ї з дітьми і інші соціально вразливі групи населення) розповсюджена економічна бідність, коли працездатні громадяни не можуть забезпечити собі соціально сприятливий рівень добробуту. За даними Держкомстату України, у березні 2010 року 7% працюючим була нарахована заробітна плата, нижча за прожитковий мінімум для працездатної особи (744 грн.). Причому цей показник у березні 2009 року становив 13,8%. Цей факт, на нашу думку, порушує засади справедливості, зокрема, принцип рівної винагороди за рівну працю. Висока частка працездатних громадян в числі бідних пояснюється, перш за все, низьким рівнем оплати праці. Значну частку бідних складають сім'ї, де всі працездатні мають оплачувану роботу в сільському господарстві, торгівлі і бюджетних установах. Значною є диференціація за рівнем бідності. Так, у територіальному розрізі бідність концентрується в сільській місцевості і невеликих містах.

Таким чином, в Україні існує деякий специфічний феномен – працюючі бідні. Майже в усіх країнах з ринковою економікою отримання роботи людиною не завжди є гарантом достатку, високого доходу, а отже й достатнього рівня життя, але від бідності захищає. В нашій країні, навіть маючи роботу і добре працюючи, можна опинитися в стані бідності.

Тобто серед працюючого населення спостерігається висока частка бідних. Ця тенденція складає найбільшу загрозу для нашої країни, де на відміну від переважної більшості інших країн, існування роботи не є гарантією мінімального достатку працівника. Це пояснюється передусім певним знеціненням робочої сили, що є типовою ознакою загального низького рівня життя в країні. Скорочення реальної заробітної плати протягом тривалого часу випереджало падіння ВВП та продуктивність праці. Нині заробітна плата скоротилася до рівня, який не забезпечує працівникові обсягів споживання матеріальних благ, достатніх для розширеного відтворення його фізичної та інтелектуальної здатності до праці. Майже чверть працівників у галузях економіки отримують заробітну плату нижчу за межу бідності. Найбільший ризик збідніти характерний для сімей із дітьми, причому він прямо пропорційний кількості дітей.

В сучасних умовах держава для підтримки мінімального рівня життя та зменшення кількості бідного населення активно застосовує заходи із соціального захисту: здійснює індексацію доходів, надає різні види допомоги окремим категоріям населення, реалізує соціальні програми. Однак бідність серед сімей з низькими доходами все ще є поширеною, а видатки на соціальний захист населення із державного бюджету не можуть в повній мірі забезпечити рівень життя цим сім'ям на мінімальному рівні, що викликає занепокоєння у державних структур управління та в громадян. Поки що сучасна система соціального захисту як комплекс організаційно-правових та економічних заходів спрямованих на забезпечення певного рівня добробуту для кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах, коли чисельність малозабезпеченого населення зростає, не має можливостей збільшувати витрати та захищати населення від поширення бідності.

Висновки

Для виконання взятих Україною на себе обов'язків з реалізації програми «Цілі Розвитку Тисячоліття» залишилось

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

п'ять років. Подолання бідності – одна із глобальних цілей, яка потребує вирішення. Як зменшувати масштаби бідності (що робити на місцевому, регіональному й національному рівнях) і хто, власне, має викоринювати це явище, залишається відкритим і спірним. На нашу думку, подолання бідності виходить за межі економіки і найбільше стосується політиків, залежить від прийняття політичних рішень в інтересах всіх верств населення. ООН розглядає боротьбу з бідністю як в найвищій мірі політичну проблему. «Бідність в більшості суспільств пов'язана з нерівністю в розподілі влади, багатства і можливостей» [12]. На сьогодні бідність залишається ще поширеним явищем і потребує негайних дій.

1. Основним засобом подолання бідності є зростання ВВП і удосконалення механізму його розподілу, підвищення конкурентоспроможності економіки. При скороченні економічного розвитку масштаби бідності зростають. Історія розвитку людського суспільства показує, що рушійною силою економічного росту і підвищення доходів на душу населення було постійне підвищення продуктивності праці кожним працівником. У свою чергу економічний розвиток впливає на розширення зайнятості, зростання заробітної плати і більш високий рівень життя для всіх. Міжнародні організації, наприклад, МОП вирішення проблеми подолання бідності пов'язує з успішним розвитком економіки, створенням ефективних систем соціального захисту населення. Але сьогодні зростання добробуту треба розглядати не тільки як результат економічного росту, а й як його умову.

2. Для подолання бідності, в першу чергу, треба врахувати концепцію базових потреб, яка була розроблена Міжнародною організацією праці (МОП) ще в 1976 році [10]. Дотримання концепції передбачає формування соціально-економічної політики з урахуванням:

1. Обов'язкового забезпечення певних мінімальних потреб у харчуванні, одязі, житлі та побутовій техніці.

2. Удосконалення суспільних послуг (забезпечення доброякісною питною водою, підтримка належного санітарного стану місць проживання, розвиток громадського транспорту, організація охорони здоров'я, створення умов для отримання освіти). Більшість міжнародних організацій вважають, що задоволення цих потреб можливе при дотриманні прав людини і більш активній поведінці самої людини у знаходженні засобів до існування та регулярності отримання доходів з врахуванням соціальної справедливості. Для цього використовуються інститути держави і права, громадянського суспільства та соціального партнерства.

3. В умовах ринкової економіки потрібно підвищувати роль держави в регулюванні доходів населення, особливо, в умовах економічної кризи. Відомі економісти Д. Гелбрейт, Ф. Енгельс, Дж. Кейнс, К. Маркс, Д. Рікардо, А. Сміт та ін. – заклали теоретичні основи економічної теорії регулювання доходів. Вони функцію державного регулювання доходів населення відносили до числа основних функцій держави. Наприклад, Дж. Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, від-

сотка і грошей» звернув увагу на недосконалість ринкових механізмів регулювання доходів в умовах економічної кризи. На його думку, перебороти економічну кризу і підвищити рівень життя населення можна тільки шляхом посилення ролі держави при формуванні доходів населення. На жаль, в сучасних наукових дослідженнях проблема державного регулювання доходів поки що розроблена недостатньо.

4. З метою зниження рівня бідності серед працюючого населення потрібно продовжити проведення заходів з підвищення мінімального розміру оплати праці і рівня оплати праці працівників бюджетних установ, в першу чергу лікарів, вчителів, для яких питання збільшення реальної заробітної плати пропорційно впливає на покращення рівня життя. Зниження кількості бідного населення буде сприяти розвитку системи державної підтримки громадян, яким необхідний соціальний захист та посилення адресності соціальної допомоги. Вирішення завдань подолання бідності можливе на основі покращення роботи органів соціального захисту населення, розширення їх повноважень для забезпечення підвищення якості і збільшення обсягів соціальних послуг. Найближчим часом потрібно провести роботу з переорієнтації діяльності системи соціального захисту населення з перевагою надання допомоги сім'ям, які знаходяться за межею бідності.

5. Головним напрямом у вирішенні проблем голоду повинні бути розвиток сільського господарства за рахунок збільшення зайнятості у сільськогосподарському виробництві та розвиток біотехнологій (біоконсервація сонячної енергії, зміни фотосинтезуючих властивостей рослин, застосування бактеріальних стимуляторів росту, створення рослин, які пристосовані до дозрівання в екстремальних умовах та ін.). Голод у світі є складовою наслідків соціально-економічної відсталості країн.

6. Переборення бідності має відбуватися шляхом поступового зменшення розшарування населення за рівнем доходів, гарантування гідної оплати праці і справедливого пенсійного забезпечення, розширення підтримки соціально незахищених верств населення; держава повинна підтримувати становлення і укріплення середнього класу, розвиток підприємництва, сприяти самозайнятості населення і стимулювати створення нових робочих місць; забезпечити розмір мінімальної пенсії на рівні не нижче прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб разом з відтворенням співвідношення розміру пенсії відповідно трудовому стажу і розміру заробітної плати;

7. Боротьба з бідністю має проводитися шляхом розширення зайнятості та зниження рівня безробіття, розвитку тимчасової зайнятості і громадських робіт, зростання рівня доходів, регулювання мінімальної заробітної плати, збільшення споживання найбільш бідних верств населення, розробки і реалізації заходів щодо стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу, підвищення ефективності виробництва за рахунок росту продуктивності праці, перегляду соціальних витрат в бюджеті та зміцнення його соціальної складової, посилення ефективності соціальної захищеності населення.

8. Переборення бідності передбачає подолання таких негативних соціальних явищ, як бездомність громадян, безпритульність і бездоглядність дітей, попередження сімейного неблагополуччя; необхідно посилити соціальний захист малозабезпечених категорій населення шляхом розроблення і впровадження інформаційних технологій та ефективних методів адресної соціальної допомоги і сприяння бідним сім'ям, які отримали визнання в міжнародній практиці; збільшувати розміри соціальної допомоги та пенсій, а також надати бідним особам можливість навчання, отримання нових професій, надавати дешеве житло, розширювати масовий доступ до споживчих кредитів.

9. Потрібно активізувати співпрацю між державою, громадськими організаціями (в тому числі профспілками) та бізнесом (організаціями-роботодавцями) з метою дотримання принципів партнерства і солідарності з тим, щоб підняти рівень життя найбідніших верств населення, тобто швидко зменшити глибину бідності. Потрібно активізувати зусилля для рішучих дій з подолання бідності, особливо серед працездатного населення. Для цього треба посилити ефективність соціального захисту і більш активно захищати інтереси населення, якому доводиться жити в умовах бідності та соціальної ізоляції. Це допоможе нашій країні наблизитись до життєвих стандартів ЄС.

10. Важливе місце у реалізації зменшення масштабів бідності повинні отримати поширення програми навчання, підготовки і перепідготовки кадрів, забезпечення відповідності мінімального розміру заробітної плати величині прожиткового мінімуму, збільшення заробітної плати в бюджетній сфері на основі впровадження галузевих систем оплати праці й індексації.

11. Оскільки бідність характеризує низький рівень життя населення, державна соціальна політика має бути направлена на підвищення рівня життя всього населення і стати пріоритетною метою розвитку суспільства, її найважливішим напрямом на довгострокову перспективу.

12. В нашій країні існування бідності пов'язане із низьким рівнем життя населення в цілому. Тому її вирішення передбачає поступове підвищення індексу людського розвитку, показників соціального розвитку, динамічний розвиток соціальної сфери, зміцнення системи соціального захисту, наближення соціальних стандартів до міжнародного рівня. Ре-

алізація цих завдань неможлива без економічного зростання, підвищення рівня життя всіх верств населення та особливо працюючих. Із збільшенням мінімальної заробітної плати, зростанням середньої заробітної плати і середньодушових грошових доходів частка населення із доходами нижчими за прожитковий мінімум має зменшитися, що приведе до покращення умов життя малозабезпеченої частини населення і зменшення рівня бідності.

Література

1. Указ Президента «Про невідкладні заходи з подолання бідності» від 26 лютого 2010 року №274/2010/. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
2. Економічна енциклопедія. Том 1 / Відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – С. 102.
3. Тураев В.А. Глобальные вызовы человечеству: Учебн. пособие. – М.: Логос, 2002. – 192 с., С. 79.
4. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посіб. із соціальної політики / Е. Лібанова О. Палій. – К.: Вид-во Солюмії Павличко «Основи», 2004. – С. 109, С. 162–163.
5. Таунсенд Петер. Наукова праця з Фінляндії. – Київ, ТАСІС. – 1996.
6. Бідність – проблема не лише бідних // Євробюлетень. – 2010. – №1. – С. 3.
7. Європа–2020: ЄС розробляє нову економічну стратегію // Євробюлетень. – 2010. – №3. – С. 6.
8. Ковалев Е. Продовольственная проблема в современном мире // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – №6. – С. 32.
9. Более миллиарда человек в мире голодают – гендиректор ФАО. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.rian.ru/world/20100430/228860376.html/>
10. Доповідь «Зайнятість, зростання і базові потреби» (1976 р.)
11. Human Development Report 1997. – New York, UNDP. – 1997. – Р. 5.
12. Доповідь ПРООН, 2001.
13. Соціально-економічний розвиток України за 2010 рік. Державний комітет статистики. – С. 17. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; довідково: 2010 рік – попередні дані.
14. Статистичний збірник «Регіони України». 2009. – Частина I. – Київ: Державний комітет статистики України. – 2009. – С. 268.

В.В. ТОКАР,
к.е.н., Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

Мінімальна заробітна плата в контексті демографічної кризи в Україні

У статті проаналізовані інституційні параметри забезпечення соціального захисту населення в Україні на ос-

нові нормативного закріплення показника мінімальної заробітної плати. Розглянуті сучасні підходи щодо удос-